

Sociološko teorijski pristup zlu i nasilju u ratnom stanju - s posebnim osvrtom na Domovinski rad

Đurić, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:379122>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Filip Đurić

**Sociološko teorijski pristup zlu i nasilju u ratnom
stanju - s posebnim osvrtom na Domovinski rat**

ZAVRŠNI RAD

ZAGREB, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
Odsjek za sociologiju

Filip Đurić

**Sociološko teorijski pristup zlu i nasilju u ratnom
stanju - s posebnim osvrtom na Domovinski rat**

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Markešić

Sumentor: Erik Brezovec, mag. soc et mag. educ. soc.

Zagreb, 2020.

Sadržaj:

Sažetak	1
1. Uvod.....	2
2. Okvir hrvatsko-srpskih odnosa u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj	2
2.1 Ideologija.....	4
3. Jugoslavenska narodna armija	6
4. Susjedstvo kao obrazac socijalne konstrukcije u multietničkim lokalnim zajednicama.....	10
5. Stvaranje identiteta i izgradnja mira	14
6. Završna misao	17
Literatura:.....	18

Sažetak

U radu se analizira ratno stanje koje je zahvatilo Hrvatsku devedesetih godina. Također s obzirom na vrijednost koncepta kolektivnog sjećanja u radu je analizirano na koji način su različite etničke skupine na teritoriju Hrvatske percipirale različite uspomene prije ratnog stanja, ali ponajviše kako su sjećanja na Domovinski rat utjecala na mogući ponovni suživot između zaraćenih etničkih grupacija. Posebno su izdvojene tri činjenice koje su važne za stvaranje sukoba: mitska želja za postojanjem izabranog naroda, osjećaj i propaganda samoprozivanja žrtvom te degradiranje protivnika kako bi se smanjio osjećaj solidarnosti. Između ostalog putem socioloških procesa u rada će se pobliže rastumačiti raspad Jugoslavije te zašto je došlo do masovnih žrtava.

Cilj rada je pregledno prikazati i analizirati zlo i nasilje za vrijeme ratnog stradanja sa posebnim osvrtom na Domovinski rat (1991.-1995.). U analizi će se koristiti teorijski koncepti sociologa Zygmunta Baumana, Bergera i Luckmana, zajedno sa ostalim teoretičarima i autorima koji su se u svojoj djelatnosti doticali tema iz sociologije nasilja u periodu oružanih sukoba.

Ključne riječi: Domovinski rat, nacionalizam, ideologija, dehumanizacija, kolektivno sjećanje

Abstract

The paper aims to present an objective perception of the state of war that engulfed Croatia in the 1990s. Also given the value of the collective memory's concept in the paper has been analyzed in which ways the different ethnic groups on Croatia's territory perceived different memories before the war situation, but most of how the Homeland war's memories influenced the possible re-existence between the belligerent ethnic groups. In particular, the author sets aside three facts that considers important for creating conflict: the mythical desire to exist as an elected people, the feeling and propaganda of self-calling by sacrifice, and the degradation of opponents in order to reduce the sense of solidarity. The analysis will use theoretical concepts by sociologists Zygmunt Bauman, Berger and Luckman, together with other theorists and authors who have touched on the topic of sociology of violence in the period of armed conflict. Among other things, the paper will explain in more detail the disintegration of Yugoslavia and why there were mass casualties.

Keywords: Homeland War, nationalism, ideology, dehumanization, collective memory

1. Uvod

Prema naturalističkoj teoriji rata, uspjeh rata ovisi o institucionalnoj i instrumentalnoj racionalnosti koja zahtijeva neutralizaciju unutarnjeg bijesa i fizičke agresije. Rat je društvena institucija koja vojnu silu koristi u političke svrhe (Malešević 2011). Počiva na dva glavna stupa: društvena organizacija i ideologija. Suvremeno doba nasilje i društvenu nejednakost osuđuje kao zlo. U tom smislu Elias (2002.) je u pravu kad kaže kako su moderni muškarci i žene razvili osjećaj gađenja i srama prema ritualima javnog mučenja i drugih javnih očitovanja nehumanosti. Ratovi su za većinu ljudi danas odbojni i nedostojni „civiliziranih ljudi“. Ipak te nade velikih mislioca su većinom bile negativno obilježene kroz cijelo 20. stoljeće. Važno je naglasiti činjenicu kako suvremeni društveni sustav nije ništa manje stratificiran od onih predmodernih zajednica. Stvar je u tome što je društvena stratifikacija u svim društvenim poredcima podupirana kontrolom aparata birokratske prisile.

U radu kroz brojne znanstvene radove povjesničara i sociologa će se pružiti osvrt interakcije i konflikta Srba i Hrvata u Domovinskom ratu pozivajući se na povijesne analize povezati sociološke pojmove koji su u doticaju s pojmom zla, te istražiti kako su ti pojmovi utjecali na razvoj situacije u Domovinskom ratu na različite skupine društvenih grupa. Ako se promotri predmet protiv kojeg se rješava ekstremno nasilje, u prvom planu je povreda ljudskog tijela. Na tim temeljima se nastoji izgraditi iluzija identiteta. Tijekom rata u Hrvatskoj proizvodnja „čistog“ identiteta vodila je paranoične fantazije pobunjenih Srba. Masovnim mučenjima tijela žrtava bila su tretirana kao spremnici čistog srpskog identiteta. Postaje jasno kako je svrha agresora bila ne samo osvojiti područje već trajno oštetiti duh i tijelo žrtve.

2. Okvir hrvatsko-srpskih odnosa u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj

Nastankom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kako bi se održao red u višetničkoj zajednici, nastojalo se u javnosti prikazati kako je riješeno nacionalno pitanje i status svih naroda koji žive u njoj. Jedan od dokaza koji su bili u suprotnosti s riješenim pitanjem bile su

uzastopne pobune Albanaca na Kosovu i nastanak političkog pokreta „Hrvatsko proljeće“, kojim se tražila rekonstrukcija međusobnih političkih odnosa u Jugoslaviji. Autoritarna institucija zajedno s neriješenim nacionalnim pitanjem dovela je do raspada Jugoslavije. Dolaskom Slobodana Miloševića na vlast Saveza komunista Srbije počinju operativni počeci raspada Jugoslavije. Kreću u rušenje pokrajinskih vodstava, a za to im je poslužilo loše gospodarsko stanje. Miloševićevi sljedbenici dolaze u pokrajinska područja pod krinkom kako im je cilj rušiti birokratske kaste koje su uzrokovale pad gospodarstva. Što je dobilo svojevrni naziv antibirokratska revolucija. Zadatak je bio dovesti ljude lojalne Beogradu koje će po naredbi ukinuti pokrajinske ovlasti koje su imale iz Ustava 1974. Drugim riječima dogodio se takozvani *Marš kroz institucije* koje su imale za krajnji cilj ovladati Jugoslavijom. Objavom „Memorandum SANU“ u jesen 1986. godine tvrdili su kako im je Ustavom iz 1974. godine uskraćena vlast u njihovim pokrajinama, te da su im općenito uskraćena njihova nacionalna prava (Matković, 2003: 380).

Prema ustavnoj odredbi republičkog ustava 1974. godine tvrdilo se da je Socijalistička Republika Hrvatska (SRH) država hrvatskoga naroda i srpskog naroda i ostalih naroda. Otvorila se odmah rasprava jesu li Srbi u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj konstitutivan narod. Budući da su Srbi svojim udjelom u državnom i upravljačkom sustavu bili ključan dio institucijskih struktura. Tako su svojim utjecajem usporili proces donošenja zakona hrvatskog jezika službenim jezikom u SRH sve do 1989.godine. Međutim u tom kontekstu Memorandum tvrdi kako se Srbima u Hrvatskoj oduzimaju njihova nacionalna prava. Velika podrška nije samo dolazila iz beogradske vlade, nego i od pravoslavne crkve (Matković, 2003: 396). Kako bi vijest stigla do što većeg broja pučanstva zaslužna je bila medijska slika koja je imala za cilj preko nacionalističke ideje mobilizirati što veći broj ljudi u svrhu oslobađanja ugroženih Srba. Zapravo pravi cilj bila je osvajačka politika, koja je bila pokrenuta objavljivanjem dijela nacrtu „Memoranduma“. Drugim riječima, srpski nacionalisti su isticali navodnu potlačenost Srba na području Jugoslavije, a pravi cilj im je bila težnja dominaciji Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. „Argument“ o srpskoj ugroženosti i nevinosti još uvijek je u pojedinim srpskim krugovima aktualan, ali njihov pokušaj obmane svijeta kako je Domovinski rat bio građanski je razotkriven. Posebice nakon strašnih dokumentiranih videozapisa koji ukazuju na pokušaj kulturocida razaranjem Vukovara, te posebice raketiranje stare gradske jezgre Dubrovnika te preko tisuću sakralnih objekata. Sve su to dokazati kako je ovo bilo više od samo građanskog rata.

Velikosrpska propaganda, uz ostalo imala je za cilj posramiti Hrvate. Kanadski znanstvenik Francis Brassard ocijenio je kako posramljivanje većine može biti sredstvo društvene kontrole manjine nad većinom (Rendić-Miočević 2016). Prema autoru: „sram se kao psihološka stvarnost iskorištava da se putem emocija propituju elementi identiteta osobe u kojoj se događa unutarnja podijeljenost. Takva osoba pripadnica većine, budući da se ne može osloboditi izvornog identiteta, postaje skladište toga identiteta ali i novoga koji razvijaju razni Trojanski konji koji potiskuju objekte izvornoga identiteta.“ (Rendić-Miočević 2016). Takav osjećaj srama prema vlastitome identitetu razvija disfunkcionalno društvo kojemu prijeti urušavanje. Izuzetno djelotvorna sredstva posramljivanja su etiketiranje, tabuizacija simbola, suzbijanje povijesnih činjenica (Rendić-Miočević 2016). Pomoću ovih sredstava pojedinca se može isključiti iz zajednice.

2.1 Ideologija

Moderno doba proglašavanja univerzalne etičke jednakosti otvara vrata nezamislivoj okrutnosti, dehumanizacija neprijatelja (Malešević, 2011). Kako bi se delegitimirali postupci protivnika, potrebno ga je prikazati kao nedostojnim pripadnikom ljudske vrste. Drugim riječima, kako bi se dogodila masovna ubijanja, nužno je nadići duboko usađene vrijednosti, ucijepljene dugotrajnim procesima primarne i sekundarne socijalizacije, koja ljudski život cijeni i smatra je dragocjenim (Malešević, 2011). Kako bi se to uspješno učinilo, sami pojedinci moraju svoje neprijatelje smatrati čudovištima čiji postupci nisu u skladu s ljudskim načelima, putem toga ih se izuzima iz etičkih mjerila. Na taj su način vodstva pobunjenih Srba i vlast iz Beograda morali prikazati Hrvate javnosti kao ustaše koji žele uspostavom samostalne Republike Hrvatske učiniti velike strahote srpskoj etničkoj skupini (Hayden, 1996: 790). Također kako bi ideološki nacrt bio proveden u djelo morali su obično hrvatsko seljaštvo predstaviti kao izdajice koje ugrožavaju opstojnost Jugoslavije (Malešević, 2011: 156).

Zadatak je bio uspostaviti društvo po njihovoj mjeri, svako protivljenje tom projektu vlasti su tumačile kao iracionalno, odnosno stavljali ga pod zajednički nazivnik zlo. A sa zlom nikada se ne može pregovarati ili komunicirati, u konačnici zlo mora biti uništeno u korijenu. Kako tvrdi Bauman (2011:146): „bilo je to graditeljski projekt koji je išao za stvaranjem uređenog identiteta.“ Sudeći po prekomjernoj ratnoj sili, temeljni nacrt „velike Srbije“ je trebalo provesti bez obzira na

broj žrtava. Svatko tko je pokušao omesti provedbu velikosrpske ideologije bio je smatran zaprekom koju treba otkloniti. „U tom smislu čuvari Jugoslavije djeluju kao revni vrtlari koji čupaju sav korijen koji bi mogao uništiti sliku novog društvenog poretka“ (Bauman, 2011: 146).

Nacija kao politička zajednica, te kao društveni konstrukt postoji od 19. stoljeća. Prema Andersenu (2006) pojam nacije je „zamišljen“ jer među pripadnicima se konstruira osjećaj nacionalnog zajedništva, ali većina pripadnika nacije neće se nikada susresti. Stoga se nacionalno jedinstvo može svrstati u sociopsihološki privid. Kako bi se nacija mogla afirmirati kao „zamišljena zajednica“, potrebno je konstruirati (izmišljenu) tradiciju (Hobsbawn, 1993). Potrebno je ispuniti prošlost i sadašnjost imaginarnim simbolima, sjećanjima i mitovima da bi se nacija utemeljila. Iz tradicije se pokušava izvući elementi koji su dovoljno snažni kako bi stvorili koheziju među članovima grupe (Hobsbawn, 1993). „Nacionalistička ideologija govori jezikom *Gemeinschafta*, a djeluje na način *Gesellschaft* mobilno anonimno društvo koje simulira zatvorenu prisnu zajednicu“ (Malešević, 2011: 208). Drugim riječima kako bi se stvorio osjećaj solidarnosti, „nacionalizam se pojavio kao središnje ideološko vezivo koje može ponuditi institucionalnu makrozamjenu za društvenu solidarnost“ (Malešević, 2011: 208) Institucionalizirani organizirani „četnički pokret“ uz blagoslov i podršku Srpske pravoslavne crkve i dio srpske politike počivali su na srpskoj mitologiji: bitka na Kosovu 1389. godine. Bitno je naglasiti pozadinu mita gdje se ozbiljno pokušava krivotvoriti prošlost što ostavlja za posljedicu nasilje socijalne stvarnosti. Također simboličnim nasiljem te snažnom medijskom propagandom „svi Srbi u jednoj državi“ stvorila se ideja destruktivne i anticivilizacijske slike kako suživot naroda u Hrvatskoj nije moguć. Narcisoidna slika i idolopoklonici mita o sebi, mit koji je snažno prožimao srpski nacionalistički diskurs osamdesetih i devedesetih godina bio je mit o Srbiji kao „izabranoj“ naciji (Gagnon, 2004: 80). Njena primjena na području ideološke hipoteze o „velikosrpskoj tvorevini“ naišla je na plodno tlo i snažno se razvijala osamdesetih i devedesetih godina. Zahvaljujući jugoslavenskoj gospodarskoj krizi, zahvaćenoj osamdesetih godina, srpske političke elite iskoristile su krizu za jačanje nacionalističke ideje.

Tijek prosvjeda koji su zahvatili Jugoslaviju 1989. godine:

1. prosvjed u Kninu organizirali su radnici TVIK-a (kninska tvornica vijaka), navodni povod prosvjedu bila je teška gospodarska situacija u toj tvornici; stvarna priča je bila pokušaj zastrašivanja i protest protiv politike vodstva Slovenije i Hrvatske.

2. povodom kosovske bitke organiziran skup kod crkve Lazarice; bio je to nacionalistički skup uperen protiv hrvatskog vodstva (Lozo, 2017).

Prosvjedi su kod obje strane dovele do otapanja emocija kod pojedinaca i jačanja zajednica unutar nacionalističke strukture, takvo socijalno ljepilo koje je mobiliziralo sukob između „nas“ i drugih koji te osjećaje ne dijele s „nama“ (Malešević, 2011).

Pobuna je pokrenuta u okviru socijalne rekonstrukcije jugoslavenske i hrvatske zbilje. Politički zaštitnici i promotori nacionalističke ideje u Srbiji, iskoristili su brojne prosvjede koje su obilježile razdoblje 1989. – 1990. godine (Matković, 2003). Konstruirali su kao stanje ugroze političke i biološke egzistencije Srba i kao nastavak genocida iz razdoblja Drugoga svjetskog rata (Žunec, 2008). Drugim riječima, mnogi Srbi su prihvatili nacionalistički projekt Miloševića i izumljenu tradiciju uz pomoć koje se uspostavljao kontinuitet s mitologiziranom prošlošću (Kužnar, 2020). Općenito se u Domovinskom ratu sjećanje na prijašnji rat pretvaralo u politički kapital koji su iskorištavale političke elite. Glas razuma u Srbiji nadjačali su ratni poklici pristaša velikosrpske ideje (Nazor, 2011).

3. Jugoslavenska narodna armija

Najjednostavniji i najuvjerljiviji argument koji se može upotrijebiti protiv mišljenja da su ljudska bića po prirodi sklona ratu i nasilju. Andreski (1968:72 prema Malešević, 2011) navodi da „ u svakoj ratobornoj zajednici ... postoje razrađeni društveni aranžmani koji potiču borbeni žar igrajući na bratsku privrženost, lojalnost grupi, strahu od prijezira. Kad bi ljudi prirodno naginjali ratu, ne bi bilo potrebno indoktrinirati ih ratobornim vrijednostima. Činjenica da se toliko vremena posvećuje takvoj indoktrinaciji, pokazuje kako nagon za rat ne postoji. Osim tog bitnog motivacijskog preduvjeta bez kojeg ne bi grupe i pojedinci sudjelovali u kolektivnom nasilju, važno obilježje svih nasilnih djelovanja jest potreba za opravdavanjem. Likvidiranje drugih ljudskih bića protivni se moralnom univerzumu kod većine društvenih zajednica, drugim riječima iziskuje čvrste i uvjerljive društvene mehanizme opravdavanja. Moderno doba je iznjedrilo moćna sredstva društvenog potvrđivanja – sekularnu ideologiju (Hayden, 1996: 792).

„Ideologije snažno mobiliziraju i legitimiraju društveno djelovanje jer se mogu učinkovito pozivati na više moralne norme, grupne interese i afekte ili tvrdnje o superiornijem znanju“

(Malešević 2011: 144). U tom kontekstu možemo govoriti o masovnoj ideologizaciji. Ideološki diskurs koji se širi iz središta određene društvene organizacije (države, vjerske institucije, vojske) imaju snažan odjek u širokim slojevima (Malešević, 2011; Hayden, 1996).

Potreban je proces stalne ideologizacije stanovništva. Što je Billig (prema Malešević 2011) okarakterizirao banalnim nacionalizmom. Drugim riječima snaga nacionalističke ideologije ne leži u herojskim slikama pobjede i žrtve. Dugoročna snaga nacionalne ideologije proistječe iz gotovo nesvjesne naviknute reprodukcije u dnevnoj retorici i praksi političara, novina i dr. (Malešević 2011). Između ostalog kako navodi Hayden (1996) u svojem radu kako je dosadna rutina i institucionalizirano dnevno ponavljanje čine banalni nacionalizam tako moćnim ideološkim mehanizmom koji se u ratu može brzo pretvoriti u zarazan nacionalizam.

Upravo JNA, dugogodišnji zaštitnik "bratstva i jedinstva", uz srpske intelektualce, političare i pravoslavnu crkvu postat će primarni akter pripreme i vođenja rata u interesu samo jednog - srpskog naroda (Sučić 2011). Jedan od glavnih razloga uske suradnje vrha JNA i vlade Miloševića nalazio se u pitanju očuvanja Jugoslavije. Odnosno tako je Milošević predstavio situaciju. Primarni cilj JNA bio je slomiti „otpor“ Hrvatske kako bi sačuvala Jugoslaviju i svoje privilegije, dok je Srbija pod propagandom zaštite Srba u Hrvatskoj pokušala oteti veći dio teritorija (Matković, 2003). Nakon krvavog sukoba na Plitvicama, JNA se počinje priklanjati sve više opciji Srbije gdje zagovaraju otimanje teritorija RH (Gagnon, 2004). Budući da je JNA bila vojska koja se financirala od svih naroda u Jugoslaviji, uvijek je postojala mogućnost kako JNA neće u potpunosti izvršavati političku volju Srbije (Matković, 2003). Stoga su srpske tajne službe odlučile financirati stvaranje paravojskih postrojbi koje će biti u potpunosti pod njihovim nadzorom.

JNA i milicija Jugoslavije bile su mrske Hrvatima jer su bile gotovo potpuno velikosrpske s prvenstvenim ciljem „discipliniranja Hrvata i njihovog separatizma“. Između ostalog Horvatić (2019) navodi kako su otkrili svoje prave ciljeve 1991. godine kada su umjesto poslušnosti Predsjedništvu SFRJ ili čak okretanja cijevi prema Beogradu i zločincu Slobodanu Miloševiću, izvršili frontalni napad na Vukovar i Hrvatsku s ciljem uništenja Hrvata.

Preko srbiziranih državnih institucija, vojske, policije i diplomacije, Srbija je tako u novim povijesnim okolnostima pripremala simulirani rat za Jugoslaviju (napad na Sloveniju). A na taj će način krivnju za njezino rušenje prebaciti osobito Hrvatsku na koju je i pripreman glavni udar. Za

navedenu planiranu inačicu, Sučić (2008) navodi kako su bili stvoreni svi potrebni preduvjeti: homogenizacija "ugroženog" srpskog naroda, jedinstvo srbijanskih političkih, vojnih, intelektualnih i crkvenih krugova u pogledu stratejskih ratnih ciljeva, potrebni stupanj srbizacije JNA te međunarodno javno mnijenje o Hrvatskoj i Sloveniji kao rušiteljima Jugoslavije. Dakle uz ideologizaciju „masa“, za nacionalizam i rat potrebno je još jedno ključno moderno obilježje birokratizacija, te je tu važno istaknuti Weberovo (2013) naslijeđe. Za usporedbu sa tradicionalnim modelom gdje je vlast u rukama vladara koji djeluje prema svojem nahođenju, vlast birokratske uprave proizlazi iz sustava propisa i pravila, koje jasno dolaze preko transparentne hijerarhijske strukture. Upravo poticanjem podjele rada, dolazi do podjele odgovornosti iz čega proizlazi učinkovitija izvršavanje ciljeva.

Na primjeru JNA mogu se vidjeti svojevrсни utjecaji stvaranja i pokušaja održavanja moderne i stabilnog vojnog stroja. Kao što svaka vojska nastoji održavati mir u unutarnjoj strukturi te pridobiti emocionalnu privrženost individua kako bi se stvorila kohezija unutar vojne strukture, kojom upravlja instrumentalna racionalnost. Radi boljeg objašnjenja Weberova (2013) metafora željeznog kaveza jasno pokazuje na koji način birokratske uprave utječu na vojnu instituciju kroz učinkovitu hijerarhijsku struktura legitimno nameće svoju društvenu moć i samim time nastoji kontrolirati individue putem raznih disciplinskih mjera na poslušnost i odanost društvenoj strukturi.

Moderna birokracija 20. stoljeća nije samo bolja u postizanju podložnosti velikih grupa ljudi: ona je bolja i u kidanju veza unutar grupne solidarnosti na mikrorazini jer institucionalna podjela nadležnosti rastvara zajednički moralni univerzum i čini da društveno djelovanje bude nevidljivo (Malešević 2011: 187). Upravo u tom smislu Eichmanov sindrom uklanjanja etičke odgovornosti pojedinca kroz birokratsku revnost i strogo poštovanje naredbi uistinu moguć u modernom dobu napredne društvene organizacije (Malešević 2011) Tako instrumentalna racionalnost administrativnih aparata pretvara moral u institucionalnu učinkovitost. Vojni birokratski sustav JNA slično tome primjenjuje iste principe učinkovitosti i produktivnosti. Formalnost i neosobnost moderne vojske omogućuje maksimalnu bešćutnost: osobnu otuđenost od njenih žrtava, te stvara idealnu situaciju za okrutnost lišenu osjećaja.

Nakon sustavne propagandne pripreme, naoružavanja Srba u "krajini" i stvaranja kriznih žarišta, agresor je krenuo u realizaciju svojih planova. Masakr u Borovu Selu nad dvanaest

hrvatskih redarstvenika PU Vinkovačke uvučenih u pripremljenu zasjedu bio je uvod u krvava događanja koja su označila početak rata u Hrvatskoj. Sve se nastojalo prikazati kao "pobuna ugroženog srpskog naroda", ali su ubrzo spale sve maske. Četnici, vojska, "teritorijalci", "dobrovoljci" i "ugroženi" Srbi iz buduće "krajine" rame uz rame su u ljeto te 1991. godine krenuli u rat za "Veliku Srbiju". Poslije napada na Baranju (3. srpnja) u koju su srpske snage (s teritorija Vojvodine) ušle bez otpora i u vrlo kratkom vremenu i njezine okupacije, ova je hrvatska regija postala koncentracijski logor za nesrpsko stanovništvo (Marijan, 2008).

Kao institucija postojala je pola stoljeća, a pod imenom JNA od 1951. godine. Osnovana je kao politička vojska KPJ u Drugom svjetskom ratu i svoju zadaću partijskog oružja, kako Marijan (2008) navodi u knjizi „Slom Titove Armije“, zadržala je do raspada SKJ, a nakon toga osnovala je svoju komunističku partiju što ju je još više konfrontiralo s republikama u kojima su komunisti poraženi na izborima.

U srpskom diskursu javljale su se i druge konstrukcije povijesti u kojima se fantastičnim i bizarnim anakronizmima opravdavao rat. Na jednoj proslavi u Petrinji 1992. godine, pukovnik Stanko Letić okupljenima je rekao: „Srpski narod je tu državu imao i branio daleke 1389. godine. Di su ustaše tada bile? Nije ih bilo nigde. Ne bi ih ni bilo da im nismo mi državu stvorili. Srpski narod mora da stera sada stvar do kraja. I mi sada imamo istorijsku šansu da svi Srbi budu u jednoj državi. Druge šanse više imati nećemo.“ (snimak u Vranjican 2005., 0:36)

Slično onome što je Elias (2002) mislio, vijesti o genocidu koji se dogodio u zemljama bivše Jugoslavije devedesetih godina, i vrlo mnogim epizodama mučenja i brutalnosti, prisilo nas je da prepoznamo da „nasilje nije strano tijelo modernosti“ (Bauman 2017: 133).

Nije nimalo slučajno što su krvava etnička čišćenja i genocid fenomeni modernog doba Bauman (2017), jer osim velike organizacije potrebna je i depersonalizirana etika koja masovno ubijanje doživljava kao najdjelotvornije sredstvo ispunjavanja jasno određenog cilja. Bili su to planski provedeni masakri s ciljem etničkog čišćenja prostora i zastrašivanja civila koje je trebalo zauvijek otjerati iz njihovih domicilnih područja. Također je važno istaknuti kao što je autor Marijan (2008) u svojoj knjizi napisao da su takvi su slučajevi okrutnih masovnih zločina zabilježeni u brojnim naseljima poput: Borovo Selo, Ovčara, Pastuša, Žuta Lokva, Lovas, Petrinja, Joševica te mnoge druge lokacije gdje su osim Hrvata stradali i ostali pripadnici nacionalnih manjina koji su bili odani Hrvatskoj.

Kontekst žestokih ratova na Balkanu s golemim ljudskim gubitcima osnažen s nepomirljivim sukobom vrijednosti, stvorio je manihejsko ideološko okruženje u kojem se rat morao dobiti bez obzira na broj mrtvih. Taj neumoljivi žar savršeno ilustrira Arkanov govor na mitingu u Bukoviću ljeta 1992. godine:

Ražnatović je izjavio: „Srpski narod se sada bori protiv fašizma... Je l', shvatite braćo, ustaše su mali, jadni i bedni i mi ćemo ih pojesti za doručak. Ali iza njih stoji Treći Reich. Zapamtite to!... i oslobodićemo i taj narod od novog fašizma“ (snimak Vranjican 2005: 40:15).

Tim govorom je želio snažno ukorijeniti misao u svoje sljedbenike kako Drugi svjetski rat još uvijek nije završio, samo se nastavlja. Što je za aktere značilo kako su oni došli sa zadatkom spriječiti ustaše u njihovu pohodu na srpski narod. Hrvatsku će do kraja rata uspoređivati sa Nezavisnom Državom Hrvatskom te će se označavati u srbijanskim medijima kao istovjetnost. Objektivirani koncepti ubrzo su oblikovali ekstremno pojednostavnjene tipizirane oblike koji su se odnosili i na nacionalne identitete. Srbi su u tom okviru bili dobronamjerni, altruistični i tragični narod koji je trajna žrtva, a hrvatski identitet bio je tipiziran kolektivnom karakternom odrednicom „genocidne naravi“ (Žunec 2008).

4. Susjedstvo kao obrazac socijalne konstrukcije u multietničkim lokalnim zajednicama

Nakon što se konceptualno odvoji individualna agresija od rata i kolektivnog nasilja koji su sociološki procesi, moći će se razumjeti kako većina naših predaka nisu sudjelovali u takvim nasilnim aktivnostima. Iz toga se može zaključiti kako nasilje nije povratak u primitivnu prošlost, ono je izravan proizvod društvenog razvoja. Za razliku od Eliasove (2002) prosudbe, civilizacijski proces nije ukrotio ljudsku navodno urođenu agresivnost nego je zapravo stvorio institucionalne uvjete za širenje nasilja u mnogo većim razmjerima. Budući da ljude ni odgoj ni kultura ne pripremaju za aktivnosti masovnih ubijanja, jedini pouzdan način za sudjelovanje je putem ideologije i opravdavanja ubojstava preko društvenih organizacija. Bez organiziranog djelovanja i doktrine koje legitimiraju takvu aktivnost, povijesno gledano ne bi svjedočili ratobornom dvadesetom stoljeću.

Također, treba biti oprezan kad se govori o ovakvome stajalištu jer se dobiva slika da su društvene organizacije i ideologije natprirodne sile koje određuju kako će pojedinac misliti ili djelovati. Prvenstveno one su plod stalnog društvenog djelovanja pojedinaca i kao takve bivaju ovisne o ljudskom djelovanju.

Kako ističe A. Giddens (1991), analiza socijalne interakcije odbacuje široke socijalne sustave i institucije, a važnom postaje spoznaja o ponavljajućim obrascima ponašanja iz dana u dan. U tom smislu susjedski odnosi između Hrvata i Srba su u vrijeme prijeratnih i ratnih godina Drugog svjetskog rata sve do Domovinskog rata postojala institucija *komšiluka* (Županov 1995: 38). Postojali su primarni društveni odnosi: slavili su se zajednički blagdani, rođendani, postojala je visoka razina međusobne pomoći u nevolji. Nakon Drugog svjetskog rata međusobna solidarnost je opstala unatoč ubijanjima i razaranjima u vremenu Drugog svjetskog rata. Pretpostavlja se da upravo zbog toga što su nasilne akcije dolazile izvan lokalne zajednice npr. partizani kad bi ušli u osvojena sela tražili bi među stanovništvom narodne neprijatelje. Zahvaljujući solidarnoj instituciji *komšiluka* mnogi tzv. narodni neprijatelji su uspjeli sačuvati živote od budućih predstavnika nove birokratske institucije u Jugoslaviji (Županov 1995: 38). Također se na taj način sačuvala mreža interpersonalnih odnosa kao društveni supstrat zajednice.

Međutim, Domovinski rat je bitno promijenio situaciju. Kako su se ponašali susjedi različitih nacionalnosti u ratu? Kako navodi Županov (1995): antropologinja Rihtman-Augustin postavila je pitanje koji će se nastojati objasniti u daljnjem tekstu: „... jesu li doista susjedi ti koji nanose najviše zala i čine najgore nasilje...?“ Realno gledajući upravo su susjedi bili ti koji su nanijeli najviše zala u ratnim sukobima na prostorima bivše jugoslavenske države. Odakle takav nagli preokret u ponašanju, da susjed ne samo da poteže oružje na susjeda, već aktivno sudjeluje u akciji etničkog čišćenja i mučenja svojih susjeda koji su druge etničke skupine.

Oslanjajući se na epistemološke osnove socijalnog konstruktivizma (1992), analiziraju se značenja kao pojedini socijalni akteri, a koji nisu bili kreatori povijesnih događaja i nositelji političke moći, već se pripisuju u Domovinskom ratu kao njegovi sudionici. Osnovni izazov kojim su se bavili Berger i Luckman (1992) bila je percepcija Drugoga i socijalna interakcija s Drugim, koja ima veliku važnost za mrežnu strukturu socijalnih odnosa. U daljnjoj analizi je poseban osvrt stavljen na pitanje konflikta etničkih dimenzija. Pojedinac percipira društvo kroz svoju primarnu i sekundarnu socijalizaciju. Drugi se percipira kroz posredovanu, kreiranu i percipiranu „ istinu “.

U obradi svojeg daljnjeg istraživanja autori Berger i Luckmann (1992: 40) naglašavaju u svojoj knjizi: "Ono što mi se u svakodnevnom životu prikazuje 'ovdje i sada' jest realizmus moje svijesti. Međutim, zbilja svakodnevnog života ne iscrpljuje se u tim neposrednim prisutnostima, već obuhvaća i pojave koje nisu prisutne „ovdje i sada“. Davne 1926. godine Emory S. Bogardus sastavio je ljestvicu na temelju socijalne distance u kojem pojedinac svakodnevni život interpretira putem različitih stupnjeva bliskosti i udaljenosti, kako u prostornom, tako i u vremenskom smislu. Socijalna distanca koja se stvara među akterima rezultat je strukturalnih pozicija, ali u znatnoj mjeri sociopsiholoških procesa i obrazaca: stereotipi, stigme.

Goffman (1968 prema Babiću 2006) ističe kako je stigma oznaka za procjep između tih dvaju identiteta. Jaka obilježja koja se nameću pojedincima, osim što su dugotrajna, obično donose nevolje i poteškoće. „Cijeli svijet je pozornica, a svi muškarci i žene samo su glumci. Oni izlaze na pozornicu i s pozornice silaze, a za svoga vijeka jedno ljudsko biće odigra mnogo uloga“ (Matoš). Sociolog Erving Goffman u svojem dramaturškom izvještaju o ljudskoj interakciji, objašnjava da svatko od nas ima niz maski koje stavlja ovisno o situaciji u kojoj se nalazi te se želi pokazati u najboljem svjetlu. Prema Goffmanu igramo niz različitih scena koje su određene vremenu i prostoru, te kako se pojedinac prilagođava situaciji ovisi o tome s kime komunicira. To se najviše očituje u neugodnim situacijama u kojima se odjednom nađemo u pokušaju igrati dvije nedosljedne uloge (Babić 2006). Analogija s glumom ide tako daleko za Goffmana da po njegovom mišljenju ne postoji pravi ja, nema prepoznatljivog izvođača iza uloga, uloge su samo izvođači.

Kako piše Sundhaussen (2006, prema Malešević 2011): "Hrvatska je nacija u skladu s tezom o kolektivnoj krivici izjednačena s ustašama te joj je pripisana genetička sklonost genocidu." Interpretacijom kolektivne krivnje Hrvata, pobunjeni Srbi su stvorili sliku o sebi kao legitimnim osloboditeljima ovih područja, te naddruštvena zajednica koja ima ovlasti protjerivati nersrpsko stanovništvo bez ikakvih sudskih procesa. Tvoreći ritual oblikovanja i „legitimiranja“ jedne slike kako navodi Žanić (2007): „...u kojoj se posebno ističe da je nersrpsko stanovništvo moralo napustiti grad nakon 18.11.1991. pri čemu je velik broj ljudi, procjenjuje se više od 5.000, prošao kroz srpske koncentracijske logore.“

Izrazito jaka i politička vulgarizacija kulturnih razlika u ratnim sukobima stvorila je stigmatizirajuću društvenu klimu, u kojima su upotrebljavane jake etikete (ustaša, četnik, balija)

koje su se masovno pripisivale onima *drugima*. Takav sociopsihološki obrazac imao je za posljedicu velike ljudske tragedije. Stigme su također nerijetko bile podupirane od same vladajuće strukture bivše SFRJ kroz medijsku sliku.

Premda je interakcija licem-u-lice podložna promjenama, također ovakav model je tipizirani oblik komunikacije prožet uokvirenim obrascima (stereotipima) o okolini koja nas okružuje. Ili kako to sažimaju Berger i Luckmann (1992: 40) " ... najveći dio vremena moji susreti s drugima u svakodnevnom životu su tipični u dvostrukom smislu – drugoga shvaćam kao tip, a u interakciji s njim sam u situaciji koja je i sama tipična.“

U tom kontekstu Hrvat je bio shvaćen kao „ustaša-tip“, što je u srpskoj javnosti bilo percipirano kao izrazito „negativan tip“. Zbog čega se počinju stvarati mikrogrupe unutar multietničkih prostora gdje se isključuju „drugi“ iz njihove svakodnevne interakcije. Slika susjedskih odnosa Hrvata i Srba teško je generalizirati unatoč što je jedan dio sudjelovao u pljačkama imovine, ubojstvima i drugim aktivnostima. Bio je dio onih koji su nastojali u izrazito nepovoljnim situacijama zaštititi susjede pripadnika druge nacionalnosti (Hayden 1996).

„Nova stvarnost koja se stvara kroz medijski utjecaj ima moć samo onoliko koliko svatko od nas konstruira realnost kad percipira vanjski svijet koji nas okružuje.“ (Županov, 1995:50). Jačanjem medija u lokalnoj zajednici utjecale su na vrijednosne promjene gdje su kroz populariziranu prognaničku medijsku sliku u zajednici počeli drugačije gledati na pripadnike druge nacionalnosti (Malešević, 2011). Tako su susjedi druge etničke pripadnosti bili opisivani kao glavni nositelji destruktivnog ponašanja.

Koja je funkcija propagande? Nije u tome da informira o činjenicama, nego da utječe na stavove primaoca. Može li zaista propaganda mijenjati stavove? Imajući na umu kritično značenje „unutarnjih kretanja“ percepcija primatelja medijske poruke, propaganda ne može mijenjati stavove pojedinaca, ali je u skladu s njezinim ukupnim unutarnjim kretanjima percepcija medijskih poruka ih može pojačavati (Malešević, 2011). Može li se susjedsko etničko čišćenje objasniti propagandom? Djelomično, jer propaganda je samo alat kojim se birokratski sustav koristi kako bi probudio odgovarajuću svijest kod primatelja informacija. Kako bi se u potpunosti pokrenulo etničko čišćenje koje bi razorilo socijalno tkivo potrebna je moćan propagandi program koji je u potpunosti povezan s represivnim aparatom koji prijeti nasiljem i time ograničava izbor pojedinaca kojima ostaje odlučiti se za koju stranu će se opredijeliti (Malešević, 2011, Županov, 1995).

Tako je u „Vjesniku“ objavljeno pismo jednog kninskog Hrvata kako je jedan kninski Srbin okrutno ubijen samo zato što je pomagao svojim susjedima Hrvatima. Iz ovog primjera se može zaključiti kako su lokalne vođe i paravojne formacije sijale strah, te se ovim svjedočanstvom treba naglasiti kako nisu imali milosti ni prema svojim koji su djelovali po moralnim načelima (Kužnar 2020). No, ovako hvale vrijedni postupci nisu mogli zaustaviti rat, ali su bili pokazatelj kako ratna propaganda, kod određenog broja ljudi, ne može lagano urušiti mrežu primarnih socijalnih veza.

Proizlaze dvije važne činjenice (Županov, 1995); prva svatko tko je odbio djelovati u etničkom čišćenju riskirao je u najboljem slučaju socijalnu izolaciju, u protivnom je bio osuđen na fizičku torturu i likvidaciju. Druga važna pojava je pitanje zašto se dio ljudi uključivao u borbu protiv susjeda. Stati uz bok vanjskih čimbenika koji sustavno maltretiraju njihove dugogodišnje susjede, u zamjenu za dobar rad su dobili nezakonito stečenu materijalnu dobit. Ili se suočiti s represalijama i prijetnjama ne samo vlastitog života već i svoje obitelji. Pri čemu se vidi kako imamo ljude koji sudjeluju u etničkom čišćenju iz pukog straha za vlastiti život i onih koji sudjeluju „iz uvjerenja“.

5. Stvaranje identiteta i izgradnja mira

Sociolog Žunec (2007) u svojoj opsežnoj studiji o društvenoj konstrukciji pobune Srba u Hrvatskoj pokazuje kako su novo uspostavljeni nacionalni identiteti bili konstruirani na temelju selektivnog čitanja povijesti što je služilo za učvršćenje povijesti u kolektivnom sjećanju. Političke elite su u Srbiji promovirale kako su Srbi uvijek bili žrtve drugih koji su im prijetili istrebljenjem. Kolektivno sjećanje ne sadrži detalje o prošlosti, već je organski vezano za načine na koje zajednice definiraju svoju sadašnjost. Kolektivno sjećanje kao sjećanje zajednice sadrži samo prošlost koja je važna za naše individualne i kolektivne identitete.

U tom smislu pokazuje se da se upravo kroz rituale može pratiti logika samog pamćenja koja je obilježena s jedne strane gubitkom, jer nikada se ne upamti sve što se dogodilo, te s druge strane sadašnjošću, jer upravo sadašnjost nameće kriterije selekcije prošlosti. Zbog toga ne treba čuditi da rituali u vremenu nerijetko gube postojeća i dobivaju nova značenja, ili se barem naglasak stavlja na jedno iz spektra različitih značenja, pri čemu u realiziranju tih promjena uloge mogu

igrati različiti akteri, od medija, političkih elita do samih izvođača. Brojni su pokušaji da se pojmom ritual objasni sudjelovanje pojedinaca u kolektivnim akcijama koje se iz nekog razloga drže posebno važnim za grupu.

Kroz sam ritual može se konstruirati slika stvarnosti i mijenjati se interpretacija stvarnosti nekom novom, te tako samo ritualno izvođenje za aktere ima veliku simboličku važnost (Žanić 2007). Pod pretpostavkom kako zajedno s drugim članovima zajednice izgrađujemo stvarnosti kojima pripadamo, grupni identiteti koje izgrađujemo ne postoje kao nešto apstraktno, nego se kristaliziraju u simbolima. Što za posljedicu ima da sjećanje ima svojevrsnu društvenu važnost, putem koje se presijeca odnos pojedinca i grupe. No, treba biti oprezan jer postoje brojne poteškoće u samome procesu tumačenja povijesti jer sjećanja su podložna promjenama kroz vrijeme i prostor. Osim toga, važno je propitati koliko utjecaja i koju ulogu u tom procesu tumačenja imaju sami akteri uključeni u izvođenje rituala, a koliko mediji ili političke elite. Etzion (2000) prema Žaniću (2007) bavi se ritualima i praznicima, također problematizira Durkheimov stav po kojem svi društveni rituali osnažuju integraciju ponovno diktirajući kolektivna vjerovanja. Etzioni (2002) tvrdi kako različiti blagdani imaju specifične društvene funkcije te da nisu svi praznici integrativni za brojnije društvo, nego su prvenstveno integrativni za određene grupe (Žanić 2007).

Kako smo već naznačili, dva ključna događaja koja su važna u percepciji kolektivnog sjećanja: 18.11.1991. godine kad je službeno završena bitka za Vukovar, te 5.8.1995. dan kada su hrvatske snage ušle u tadašnji glavni grad RSK Knin. Na koji način su ova dva događaja utjecala za ponovnu uspostavu suživota različitih etničkih grupa te na koji način se interpretiraju u okviru hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Srpske pobunjeničke postrojbe zajedno s JNA nakon višemjesečne borbe i prekomjernog raketiranja uspjele su zauzeti razrušeni grad Vukovar. S druge strane 1995. godine hrvatska vojska kroz prvotnu detaljnu stratešku i taktičku operaciju vrlo brzo bez većih sukoba uspješno zauzima grad Knin središte pobunjenika. U akcijama "Bljesak" i "Oluja" Hrvatska vraća područja koja su da tada kontrolirali pobunjeni Srbi. Već tada se iskazuju znakovi nesigurnosti, prvenstveno zbog toga što se dio stanovništva osjeća napuštenim od matične države Srbije. Važan datum koji treba istaknuti je 12. studeni 1995. godina kad je potpisan temeljni sporazum tzv. „Erdutski sporazum“ o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu. Tim sporazumom najavljen je završetak rata,

omogućen je povratak okupiranog područja u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske (Žanić 2007).

Upravo kroz obilježavanje ovih događaja i način na koji se oni interpretiraju možemo pratiti koju važnost sjećanje na jedan događaj ima za različite grupe. Pitanje kolektivnog sjećanja dobiva tako na važnosti i zbog rekonstrukcije života u gradu koji je nekada, prije ratnih događanja, bio primjer funkcionalne zajednice u kojoj su sudjelovali pripadnici različitih etničkih skupina.

Rat je uništio društvenu osnovu za zajednički život multinacionalne političke zajednice. Nakon rata dolazi do racionalnog razmišljanja može li se obnoviti suživot Hrvata i Srba na ratom zahvaćenim područjima kao što su Vukovar i okolna mjesta, Škabrnja, Dubrovnik ili područja od Gline do Kupe.

U identifikaciji s vlastitim nacionalnim projektom Hrvati i Srbi su o ratu stvorili oprečne narative, koji nažalost opstaju do danas. Zahvaljujući mitovima, ali prije svega nacionalističkoj konstrukciji ratne zbilje priječi se put stvaranju sjećanja na nedavnu ratnu prošlost (Kužnar 2020). Nadalje, uz konstruiranje nacionalne zajednice putem prizivanja starih i stvaranja novih nacionalnih tradicija uslijed obrane od napada protivne strane, u ratu se u zajedničkoj svijesti konstruiraju solidarnost i osjećaj pripadnosti (Kužnar, 2020: 162). Također istraživanje je potvrdilo teorijsku pretpostavku da zajednice i kolektivi nakon prolaska kroz teške kolektivne trenutke, koji ostavljaju trag na grupnoj svijesti, imaju tendenciju razviti solidarnost koja će im pomoći da međusobno podijele patnju.

Izgradnja suvremenog mira mora se oduprijeti nasilju koji se stvara iz rezistentnih društava koji se neće tako lako dati uvući u rat. Potrebno je ulagati više u mirovne političke institucije koji će graditi mir i promovirati te mirovne politike. Koliki će razmjer rata biti ovisi i o tome koliko je ratnih resursa na raspolaganju. Koliko se brzo neka društva daju uvući u te nasilne politike. Iz tog razloga, sociologija mora braniti projekt boljeg društva čije je sjeme već prepoznatljivo danas. To je koncept sociologije kao prakse i morala, koji povezuje disciplinu s povijesnim zadatkom koji je bio vrlo jasan klasičnim misliocima koji su ga osnovali: studiranje društva kako bi ga poboljšali.

6. Završna misao

Temeljem analize literatura o ratnim zbivanjima 1991.–1995. godine, ali i prijeratnim sukobima vidljivo je kako je raspad Jugoslavije naposljetku bio neizbježan. Može se zaključiti kako je nacionalistička ideologija bila glavno oruđe kojim su se elite koristile kako bi ostvarile svoje ciljeve, te su nacionalističkim projektom uzrokovale da je rat jedino rješenje. Nacionalistička ideologija pridonijela je nasilju u bivšoj Jugoslaviji politiziranju nacionalnosti i etničke pripadnosti te time pružila moralni, politički i vojni poticaj etničkom čišćenju spornih područja. Zapravo, samoodređenje i autonomno upravljanje, koje pruža suverenitet i potaknuto je nacionalističkom ideologijom, dovelo je do ratova i etničkog čišćenja koje je uslijedilo.

Iako ratna propaganda može promijeniti načela i vrijednosti pojedinca u trenutnom vremenu već je tu kao svojevrsan pokazatelj tko je neprijatelj te na koji način se odnositi prema njemu i ono najvažnije opravdati taj čin. Ipak kroz prijeratno razdoblje svaki pokušaj reforme koja je hrvatska strana iznijela na stol bio je percipiran sa srpske strane kao pokušaj oživljavanja ustaškoga te da su Srbi u Hrvatskoj ugroženi. Kako je već ta teza dokazana pogrešnom u dijelu Velikosrpske ideologije i objašnjenja ovdje bi samo ukratko rekao da su se na važnim društvenim sektorima u pravilu nalazili pojedinci srpske etničke pripadnosti. Hrvatska i srpska zajednica unatoč burnoj prvoj polovici 20. st. uspjela je prividno očuvati solidarnost među sobom. Budući da su odnosi srpske zajednice u Hrvatskoj bili dinamični, ponajviše jer su uživali u potpori beogradske vlasti te su kroz birokratski aparat primali razne nacionalističke ideje koje su u konačnici dovele do metafizičkog sukoba između „Dobra“ i „Zla“ (Malešević 2011). Potrebno je naglasiti da su ratna područja, osim ratnih tragedija, stekla trajno narušeno socijalno tkivo što je kulminiralo drastičnom smanjenju nepovjerljivosti prema drugoj etničkoj skupini.

Literatura:

- BAUMAN, Zygmunt, *Modernost i Holokaust*, TIM press, Zagreb, 2017.
- BERGER, Peter, LUCKMANN Thomas, *Socijalna konstrukcija zbilje*, Naprijed, Zagreb, 1992.
- GAGNON, Valère Philip, *The myth of ethnic war: Serbia and Croatia in the 1990s*, Cornell University, 2004.
- HOBBSBAWM, Eric, *Nacije i nacionalizam – program, mit, stvarnost*, Novi Liber, Zagreb, 1993.
- ELIAS, Norbert, *O procesu civilizacije: sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Antibarbarus, Zagreb, 2002.
- KUŽNAR, Andriana, *Sjećanje na Domovinski rat*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2020.
- LOZO, STJEPAN, *Ideologija i propaganda velikosrpskoga genocida nad Hrvatima*, Naklada Bošković, 2017
- MALEŠEVIĆ, Siniša, *Sociologija rata i nasilja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.
- MARIJAN, Davor, *Slom Titove armije: Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992. Golden marketing-Tehnička knjiga*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2003.
- NAZOR, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, Tisak, Zagreb, 2011.
- ŽUPANOV, Josip, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995.
- WEBER, Max, *Politika kao poziv*, Jesenski i Turk, 2013.
- Članci:
- BABIĆ, Dragutin, „*Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju*“, Migracijske i etničke teme, Vol. 22 No. 4, 2006. str. 379.-397.
- HAYDEN, Robert, „*Imagined Communities and Real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia*“, Journal Article, Vol. 23, No. 4, 1996. str. 783.-801.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ivo, *Velikosrpstvo se uvijek obnavlja*, Vijenac

SUČIĆ, Stjepan, *Strategijske značajke Domovinskog rata tijekom 1991*. National security and the future, Vol. 12 No. 4, 2011.

ŽANIĆ, Mateo, „Važnost rituala u poslijeratnom razdoblju: primjer Vukovara“, *Polemos* : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Vol. X, No. 19, 2007., str. 73.-90.

ŽUNEC, Ozren, „Socijalna konstrukcija pobune Srba u Hrvatskoj 1990.-1995.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 40, No. 1, 2008. str. 35.-45.

Internet:

Horvatić P. „5. svibnja 1995. ‘General Anzeiger’ – Hrvatska srušila velikosrpski mit i laž o ‘nepobjedivom srpskom vojniku!’“ <https://narod.hr/kultura/5-svibnja-1995-general-anzeiger-hrvatska-srusila-velikosrpski-mit-i-laz-o-nepobjedivom-srpskom-vojniku>. Pristupljeno 28. 7. 2020.

VRANJICAN, Pavle, Vranjicana, *Komšije 2*. Zagreb, Nezavisna produkcija, 2005. Komšije 2 https://www.youtube.com/watch?v=WOY6FXhrZ_g. Pristupljeno 30. 7. 2020.

socijalna distanca. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 4. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56926>>.